

KITEKINTŐ

Donald L. Horowitz

A primordialisták*

Walker Connor befolyásos írásainak olvasói tudják, milyen gondosan figyel a terminológia pontosságára.¹ Connor nagyon jól tudja, hogy az a mód, ahogyan elnevezünk egy jelenséget, befolyásolja az arról való gondolkodást. Jómagam fogalomhasználata kevésbé lesz pontos, de csak azért, hogy megértethessem egy bizonyos tudományos iskolát. A *primordializmus* az a fogalom, amelyet felületesen készülök használni. Ezt a kifejezést Walker Connor nem használja, mert az szerinte az etnikai érzelmek primitivizmusát és az úgynevezett primer kötődéseket idézi, amelyek „a modernizáció előrehaladtával elenyésznek”.²

Noha teljességgel egyetértek, hogy a *primordiális* kifejezés rendelkezik ezekkel a negatív konnotációkkal, valamint hogy delegitimálja és archaizálja az etnikai érzelmeket, a terminus egy másik konnotációt is hordoz: alapvető voltát, amely eredetileg ráirányította azoknak a figyelmét, akik aztán az etnikai tanulmányokba bevezették. Ezzel együtt a felmerülő alternatív kifejezések, mint például a *fundamentalista*, számomra kevésbé tűnnek kielégítőnek; így, noha a primordialisták ezt a megnevezést visszautasítják, amellet fogok érvelni, hogy ez hasznos összefoglaló terminus az etnikai viszonyok és konfliktusok egy adott megközelítését vallókra. Bár akiket ezzel a névvel illetek, Walker Connort is ideértve, szabadon visszautasíthatják azt, ennek ellenére ennél a kifejezésnél fogok maradni, és megmutatom, hogy bizonyos újabb kutatási irányok a *primordiális* kifejezést az eddigiekénél pozitívabb felhangokkal is felruházzhatják.

Tudatában vagyok azon veszélynek, hogy amikor különböző szerzőket egyetlen csoportba sorolok, a primordialisták egy „képzelt közösségét” hozhatom létre. Ám ezt a közösséget már sokan megteremtették, gyakran jelentős képzelőerővel. A primordializmus mára az etnikai tanulmányok madáríjesztőjévé vált. A primordialisták azonban gondosabb olvasást érdemelnek,

* Forrás: Donald L. Horowitz: *The Primordialists*. In Daniele Conversi (ed.): *Ethnonationalism in the Contemporary World: Walker Connor and the Theory of Nationalism*. London: Routledge, 2002. 72–82.

mint amilyenben általában részük van. A következőkben összefoglalom, mit állítanak, megmutatom, mivel járulnak hozzá az etnikai tanulmányokhoz, valamint azt is, hogy számos olyan kérdést hagynak nyitva, amelyeket fontos lenne megválaszolniuk. A primordialisták hozzájárulása behatárolt, ám jelentős, és ha helyesen értjük őket, fontos, még válaszra váró kérdéseket vetnek fel. Ki fogok térni néhány olyan kutatási irányra is, amelyek a felmerülő kérdések némelyikére választ ígérnek.

A primordialista hozzájárulás

Kétségtelen, a primordialistákat a legtöbb karikaturisztikus és rosszindulatú megjegyzés azért a naivitásért éri, amellyel feltételezik, hogy az etnikai kötődések adottak és nem választás eredményei, állandók, nem változók, és szükségképpen konfliktusokhoz vezetnek. Odajutottunk, hogy bárki, aki az identitások változóságáról vagy a konfliktuskeresés racionalitásáról állít valamit, érvelésének felét meg nem nevezett, felületes primordialisták állítólág ellenkező véleményére építheti. A jelző annyira szuggesztív erejűvé vált, hogy okunk van feltételezni: a primordialistákat mára nemigen olvassák.

Mielőtt a későbbi *etnicitás* divatba jött volna³, a nacionalizmusnak komoly történeti irodalma volt.⁴ Ennek az irodalomnak jelentős része a nemzetek eredetével foglalkozik, nacionalizmus-tipológiákat állít fel (például organikus és területi), és meghatározó tapasztalatok következményeit igyekszik feltérképezni.⁵ Miután ennek az irodalomnak jelentős része megszületett, a nacionalizmus *problémaként*, elsősorban európai vonatkozásban tűnt fel; az európai nemzetek pedig, születésük viharaitól függetlenül, kiforrottként jelentek meg. Mi több, ez a nézet nem volt teljesen alaptalan: a legtöbb európai etnikai csoport határai feltűnően állandónak bizonyultak a huszadik században. Eközben Ázsiában és Afrikában az antropológusok és politológusok a második világháború után azt tapasztalták, hogy a csoporthatárok változékonyak, hogy számos csoport viszonylag új keletű, és hogy a csoportidentitások Európában oly egyértelmű és szilárd (bár történetileg itt sem állandó) nyelvi, kulturális és történelmi alapjai más tájakon egyáltalán nem elengedhetetlen feltételei az etnogenézisnek.⁶

Úgy tűnt, kétféle európai nacionalizmus létezik; az egyiket átfogóbb területi kötődés és visszafogottabb leszármazás-alapú csoporttudat jellemzi, a másik határozottabban a közös ősökre vezeti vissza az eredetét, és misztikus közösség-fogalmak jellemzik. Az előbbit Franciaországgal, az utóbbit Németországgal példázhatnánk. Az egyik a felvilágosodásban, a másik a romantikus hagyományban gyökerezik.⁷ A nacionalizmus második típusa

sokkal vehemensebbnek és konfliktus-generálóbbnak tűnt, és nem meglepő, hogy ezt tekintették paradigmaticusnak, még ott is, ahol a csoporthatárok változóak voltak is, hiszen Ázsiában és Afrikában általában nem létezett azonosítható kötődés egy adott területhez.⁸ Ha a *primordiális* államalakulás előttit jelent,⁹ akkor úgy tűnhet, hogy ez a meghatározás illik az új államok etnikai kötődéseire (akárcsak Kelet-Európában), noha egy ilyen megállapítás figyelmen kívül hagyja a gyarmati uralom szerepét az etnikai határok kialakításában és átrajzolásában.

A *primordiális* kifejezésnek azonban vannak más jelentései is. Egyes kritikusai számára a primordialisták fő bűne az etnikai gyűlölet elkerülhetetlenségéhez, valamint az „ösi, eredendő, primitív vagy alapvető” etnikai identitás elképzeléseikhez való feltételezett kapcsolódásuk.¹⁰ Ám úgy tűnik, hogy akiket néha a primordialista névvel illetünk, valami egészen másról beszélnek.

A lényeg, hogy léteznek tartós etnikai kötődések, hogy az etnicitás (vagy etnonacionalizmus) maga a jelenség – nem annak tünete –, nem redukálható „a szűkös erőforrásokért való versengésre mobilizáló, nyomásgyakorló csoportra”, vagy néhány vezér vagy társadalmi csoport ambícióira.¹¹ Ehelyett „a vérségi kötődés bizonyos megfoghatatlan jelentőséggel bír”,¹² létezik „valami megmagyarázhatatlan, magának a kötődésnek tulajdonítható többlet”,¹³ és mindez a valahova tartozás szükségességére, az „elsődleges csoportidentitásra” vezethető vissza.¹⁴ A primordialisták azt állítják, hogy az etnikai kötődések az alapvető kötődések csoportjába tartoznak, amelyek intenzív szolidaritás érzések megnyilvánulásai, és képesek a csoport tagjait önzetlen viselkedésre késztetni.¹⁵ A valahova tartozás központi funkciója mellett ezeknek a mély kötődéseknek általában nem tulajdonítanak egyéb funkciót¹⁶ – innen az instrumentális rekonceptualizációk elutasítására való törekvések –, és a legtöbb primordialista az etnicitást végletesen destruktív erőnek tekinti, amelyet a benne érzékelt kötődések mélysége csak még elitélendőbbé tesz.

Természetesen a „megfoghatatlan jelentőség”, „megmagyarázhatatlan többlet” és „elsődleges csoportidentitás” kifejezések értelme magyarázat nélkül marad. Továbbá nem próbálják megmagyarázni, hogyan válnak elsődlegessé bizonyos kötődések, miközben más lehetséges kötődések nem, vagy hogy miért éppen ott jönnek létre az etnikai határok, ahol – egyes alcsoportokat befogadva, másokat pedig kizárva. Az ilyen kötődések további, a valahova tartozáson túli funkcióinak elhanyagolása szintén nem szerencsés. Kevés szó esik az etnogenézisről vagy a konfliktusok okairól, típusairól és enyhülésükről. Bármily jelentős is, a primordialisták mondanivaló-

ja behatárolt, az etnikai kötődések intenzitására szorítkozik. Ez a mondanó azonban felvet egy más kontextusból ismerős kérdést: az önérdék és az altruizmus egymáshoz való viszonyának a csoport-lojalitás szempontjából felvetődő problémáját.

Ellentétben azzal, amit néha állítanak róluk,¹⁷ a primordialisták figyelmét nem kerüli el, hogy az etnikai határok nem egyszerűen adottak, vagy hogy a csoporthatárok időben változnak. Geertz¹⁸ a társadalmi lét „feltételezett” adottságairól beszél. A *primordialista* kifejezést felvállaló Isaacs fel fogásában az identitások időben változnak, a csoportkultúrák nem rögzítettek, és az etnikai történelmet a jelen igényeinek megfelelően hamisítják; ő belátja, hogy az érdeklődésének középpontjában álló interetnikus ellenségeskedés változó, nem állandó.¹⁹ A primordialisták azonban nem próbálják megmagyarázni ezeket a változásokat. Mivel a primordialisták egy általános kauzális állítás megfogalmazására törekednek, az ő perspektívájuk makroszintű. Hiába keressük náluk a konfliktusos viselkedés taxonómiáit és az azt befolyásoló változókat. Nem állítják fel az etnikai alapú elszakadásra, az etnicitás és a pártok viszonyára vagy az etnikai erőszakra vonatkozó elméleteket. Ők mindenekelőtt a csoport-azonosulások erőteljességére és az ebből fakadó gyakori érzelmekre összpontosítanak: a szeretetre, gyűlöletre, áldozatkészségre.²⁰

Az érzelmek hangsúlyozásával egyes primordialisták tagadják a tudatos tervezés bármilyen mértékű szerepét,²¹ míg mások alábecsülik azt. Walker Connor például az etnikai és nemzeti kötelékek „nem-rationális,” ám megmagyarázható természetéről beszél. Szerinte létezik egy, a történelmi tényeknek gyakran ellentmondó, de ettől függetlenül hatalmas áldozatvállalásra sarkalló „rokonság-tudat”, „vérrokonság-érzés”.²² Edward Shils, akinek a *primordiális* kifejezés elterjedése köszönhető, olyan kötődésekről beszél, amelyek a csoport érdekében gyakran jelentős egyéni áldozatokat követelő „erőteljes és általános szolidaritás állapotát” tükrözik.²³ Shils számára az etnikai és nemzeti kötelékek egyaránt primordiálisak abban az értelemben, hogy mindkettő a „vitalitáshoz kötődik,” azokhoz a dolgokhoz, amelyek nélkül az emberek nem élhetnek.²⁴ Idetartozik a hagyomány, a múlt továbbélése a jelenben, valamint a „határképző referensekre vonatkozó kollektív öntudat”.²⁵ Ezek képezik azon közösségek lényegét, amelyeket az etnikai és nemzeti kötődések hivatottak létrehozni. Shils és Harold Isaacs²⁶ számára a közösségtudat szükségképpen a más közösségek létezésének tudatához és összehasonlító értékeléséhez vezet, ami anyagi és nem anyagi javak birtoklása fölötti konfliktusokká alakulhat át.

A primordialisták által megválaszolatlan kérdések

A primordialisták az etnikai kötődések sűrű természetét írják le; ennek alapja a kapcsolatok és közösségiség olyan szintje, amelyet csak a közös leszármazás mítoszával, valamint az etnicitás-család párhuzammal lehet igazolni. Shils²⁷ az erőteljesen szolidáris csoportok szociológiai elméleteit Ferdinand Tönnies²⁸ *közösség-felfogására* [*Gemeinschaft*] vezeti vissza. A primordialisták azt mondanák, hogy az etnikai jellegű konfliktusos viselkedés eszközolvó magyarázata olyan, mintha társadalmi [*Gesellschaft*] alapon magyaráznánk a közösségi [*Gemeinschaft*] viselkedést.²⁹ Mondanivalójuk előnye éppen behatároltságában rejlik. Felbecsülhetetlen jelentőségű mondanivalóról van szó, amelyet az etnikai konfliktusok kutatói saját kárukra figyelmen kívül hagyhatnak vagy érdektelennek minősíthetnek. A primordialistáktól átvehetjük az etnikai kötődések természetének sűrű leírását, míg a számos általuk nyitva hagyott kérdést elemezhetjük más nézőpontból.

A primordialisták által elhanyagolt vagy tagadott tények az etnicitás és konfliktusok legérdekesebb vetületeit rejtik: az etnikai identitások más csoportokkal való érintkezésekben nem tisztán egy középpontból való születését, a csoporthatárok meghatározó elemeinek vagy a konfliktusok intenzitásainak változó voltát, az elitek szerepét az etnikai öntudat változásaiban, a szenvedély és a tudatos számítás egymásra hatását, és a politikai intézmények szerepét a konfliktusok fokozásában vagy csillapításában. A primordialista magyarázat nem ismeri el, hogy miután azonosította a csoporttudat szükségét, még nem bizonyította be, hogy az etnicitás érzelmi alapjai teljességgel összeférhetetlenek a csoporttagok racionális viselkedésével.

Ha elfogadjuk Shils állítását, miszerint a primordialis kötelékek az eredet- és közösségtudattal függenek össze, amelyeket az emberek feltétlenül szükségesnek tartanak, elkerülhetetlen a következő kérdés megfogalmazása: miért oly fontos és egyetemesnek tűnő igények ezek? Az etnicitás bizonyára összefügg az emberek szociális hajlamaival,³⁰ de a csoportos társas funkciói ezen túl nem világosak. Egyes elméletirők szerint a csoportos együttműködés képessége evolúciós előnyt jelent.³¹ Mivel az együttműködés előnyei bizonyos csoportméret fölött csökkennek, számos környezetben több csoportot fogunk találni. A rokonság és az etnicitás készen kapott természete különösen előnyös lehet a csoportképződésben és -fenntartásban. A saját csoporton belüli együttműködés így hosszú idő elteltével a csoporthoz való kötődést érintő, szenvedélyesen pozitív érzelmekké alakulhat. De mindez csak az etnicitás és az általánosabb közösségigény összefüggése-

it érintő spekulációk egyik lehetséges iránya. Más kérdésirányok szintén összeegyeztethetők lehetnek a primordialista meglátásokkal. Továbbá a kérdésfeltevésnek ez az iránya csak vázlatosan létezik. Néhány további lehetséges irányra a továbbiakban visszatérek.

A közgazdászok az etnikai csoportok szolgáltató klubokként való elgondolását dolgozták ki, amelyek azért működnek, mert talajt biztosítanak a tranzakciókat elősegítő bizalomnak.³² Ez az elképzelés jobban illeszkedik a primordialista előfeltevésekhez, mint első látásra tűnne, mert alapja az etnicitás kötődésként való elgondolása, magas be- és kilépési küszöbökkel. Ezek a küszöbök azért lehetnek olyan magasak, mert a kötődések elsősorban a születésen alapulnak, és mert erős lojalitást teremtenek. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a lojalitás megelőz minden szolgáltatás-nyújtást.

Ennek az áttekintésnek a fő tanulsága, hogy az etnikai kötelékek sűrű természetét³³ hangsúlyozó primordialista gondolkodók ma még gyerekcipőben járó közösségelméleteket alapoznak meg. A jóindulatú olvasó számára a primordialisták egy sor termékeny továbbkérdései lehetőségre irányították a figyelmet.

Miként már említettem, a legtöbb primordialista belátja, hogy még a viszonylag tartós kötődések is változóak, és nem állítja a konfliktusok elkerülhetetlenségét. Ám a primordialisták általában hangsúlyozzák az etnikai csoportok konfliktusra való hajlamát és az erőteljes identitások destruktív jellegét. Úgy tűnik, hogy nem tesznek elég világosan különbséget az identitás kinyilvánítása és a konfliktuskeresés, a saját csoporton belüli szolidaritás és a más csoporttal szembeni ellenszenv táplálása között. Ezek fontos különbségek. Az etnikai csoportok általában előnyben részesítik a saját csoporthoz tartozókat a kívülről jövőkkel szemben. Az *előnyben részesíteni* kifejezést két értelemben használom: a saját csoportot és tagjait általában többre tartják (noha nem szükségképpen minden tekintetben), és az ehhez tartozók javára diszkriminálnak. Ez a favoritizmus azonban önmagában nem jelent ellenségességet a hátrányosan kezelttekkel szemben. Számos kívülállót egyszerűen közömbösen kezelnek. Ezért az ellenségességet meghatározó tényezők nem lehetnek azonosak a csoportidentitást meghatározókkal, hanem csak járulékosak.³⁴

A csoportidentitás állandósága tehát, függetlenül megéltségének mélységétől, nem azonos az idegen csoportokkal szembeni – bármilyen régi keletű – ellenszenvvel. Az elmúlt években jelentős figyelmet szenteltek a csoportközi ellenszenvnek és ezek politikai megnyilvánulásainak.³⁵ Jóval kevesebbet – a primordialisták pedig semmit sem – írtak az etnikumközi ellenségesség hosszú távú csökkenésének formáiról. Sőt, mivel hosszú távú folya-

matokról van szó, ezek a csökkenések teljesen figyelmen kívül maradnak. Néhány rövid példából világosan ki fog ez derülni.

A tizenkilencedik században az Egyesült Államokban gyakoriak voltak az erőszakos etnikai konfliktusok. Az új bevándorlókat a régiak ellenségesen fogadták. A németek, akik a tizennyolcadik századi Pennsylvániában ellenérzésekkel találkoztak, ugyanígy jártak a tizenkilencedik században is. Louisville-ben például 1855-ben estek erőszak áldozatául. Ekkorra magában Pennsylvániában a korábbi német bevándorlók általában nagy elfogadottságnak örvendtek, ellentétben az írekkel. 1844-ben számottevő ír-ellenes erőszak történt Philadelphiában. Évtizedeken belül ezek az ellenszenvek elhalványultak, és mások vették át helyüket, különösen a fehérek és feketék közötti. Még később az amerikai fehérek jelentős része jórészt elfeledte etnikai eredet-tudatát.³⁶

Az elhalványulás kifejezéssel írható le a kontinensen élők és a tajvaniak közötti, valamint a thaiföldiek és a kínaiak közötti ellenszenv Tajvanban, illetve Thaiföldön. Mindkét esetben a második világháború után jelentős csoportközi erőszak tört ki. Tajvanban a megbékélés folyamatát segítette egy ellenséges Kína fennállása, valamint, hogy a Kuomintang rezsimnek szüksége volt arra, hogy legitimitását sikeres demokratizálással bizonyítsa, amit csak a tajvaniaknak a rezsimbe és a pártba való befogadásával valósíthatott meg. A társadalmi és politikai integráció így kéz a kézben haladt. Thaiföldön más úton jutottak ugyanide. A kínaiak jó kapcsolatokat ápoltak a thai katonai és polgári hivatalosságokkal, majd a nyolcvanas években a demokratikus mozgalommal. Mindkét esetben a vegyes házasságok aránya rohamosan megnőtt, aláásva a csoportközi határok stabilitását.

Noha utaltam már arra az irányra, ahol az etnikai ellenségeskedések erőssége csökkenésének magyarázatai mindhárom esetben keresendők, célom nem egy végleges magyarázat véglegesítése nyújtása, hanem pusztán a néhány évtized alatt bekövetkező változások erőteljességének megmutatása. Az érzelmek jellegének megváltozása nem cáfolja a primordialistákat. Az etnikai kötődések erőteljesek, alapvetőek, és a közösség és rokonság iránti igénnyel kapcsolatosak. Mindhárom említett csoport kétségkívül ily módon élte meg az etnikai hovatartozását. Ám az ezekhez a hovatartozásokhoz kapcsolódó ellenséges érzések jelentős változáson mentek át.

A primordializmus, amint azt Connor ismételten kifejtette, ellentétes a mulandó gazdasági versengésen alapuló magyarázatokkal. Connor szerint az etnikai kötelék alapja egy, a közös leszármazás mítoszán alapuló „fajtabeli azonosság vagy egység tudata”.³⁷ Ám ez nem ellentétes azokkal a kauzális magyarázatokkal, amelyek az azonosságtudat és leszármazás-mítosz

kialakulását az együttműködés és társas lét iránti, visszatérő emberi igény kontextusában értelmezik, és nem ítéli az emberi fajt állandó konfliktusra és erőszakra. Ez egy bizonyos közösségtípusra vonatkozó nézőpont, amely megengedi a közösség-elméletek kidolgozását, és bizonyítottan nem az etnikai konfliktusok átfogó elmélete.

Evolúciós primordializmus

A csoportidentitás lényegét a vér kimondhatatlan jelentőségében megtalálók az etnikai kötelekek által létrehozott erőteljes szolidaritás hangsúlyozásával akaratlanul új kérdéses irányokat mutattak az etnicitást az evolúcióhoz kapcsoló kutatóknak. Ha a csoporttudat a primordialisták által felsorolt jelentős funkciókat tölti be, mi teszi ezeket a funkciókat jelentőssé? Korábban említettem a csoportos együttműködéshez nagy valószínűséggel kapcsolódó evolúciós előnyöket, és az ilyen csoportok rokonság alapú létrehozásának kézenfekvőségét. Más elméletírók az etnicitást kiterjesztett rokonságnak, a saját csoporton belüli favoritizmust pedig a genetikai favoritizmus sajátos esetének tekintik.³⁸

Ugyanannak a kérdésnek egy másfajta megközelítése abból az egyszerű meglátásból indul ki, hogy az etnicitás konstruktivista elméletei ellenére – és a csoporthatárok időbeli változásai dacára – az etnicitást az érintettek primordialisan élik meg. Azaz bizonyítékok vannak arra, hogy a csoporthoz tartozók szerint az etnikai csoporthoz tartozásra csak biológiai úton lehet szert tenni.³⁹ Úgy tűnik, számos csoporttag azt is gondolja, hogy az etnikai csoportok veleszületett természettel rendelkeznek, nagyjából a fajokhoz hasonlóan. Ezt megmagyarázandó Francisco Gil-White azt állítja, hogy az emberek arra vannak programozva, hogy természetes élő fajtákban gondolkodjanak, és hogy az etnikai csoportok ugyanezt a tendenciát mutatják, mert több jelentős szempontból a fajokhoz hasonlóan tűnnek:⁴⁰ az etnikai csoportok kategoriális alapú endogámiát gyakorolnak, és a csoporthoz tartozást a származástól teszik függővé.

A korábbi szerzők a kompetitív hajlamot, amely arra készlet, hogy a csoportokról mint fajokról gondolkodjunk, tragikus félreértésnek, az ő kifejezésükkel élve „pseudofajosításnak” tekintették.⁴¹ Gil-White megengedi, hogy az etnikai csoportok és fajok közötti analógia téves: „Egy úgynevezett etnikai »természet« végső soron nem más, mint kulturálisan továbbadott normák és viselkedésmódok sora, és ezért ezeket biológiai leszármazás következményének tekinteni ontológiai tévedés.”⁴² Ennek ellenére, folytatja, a téves ontológia „még lehet jó episztemológia”.⁴³ Ha többé-kevésbé endogám

csoportok különböző normákkal rendelkeznek, és ezeket generációk között továbbadják, az etnikai csoportok önálló, élő fajtáknak tekintése tulajdonképpen hasznosnak fog bizonyulni viselkedésük előrejelzésére. Innen egyes út vezet az evolúcióelmélethez: olyan csoportok tagjaival érintkezni, amelyek nem osztják a társadalmi érintkezés normáit, igénybe veheti az erőnlétünket; ha ez így van, az etnikai csoportokat természeti fajtákként megkülönböztető kognitív struktúrának túlélési értéke lehet.

Gil-White számára tehát az etnicitásról való esszencialista gondolkodásnak, amelyet a konstruktivisták annyira elítélnek, alkalmazkodási értéke van, vagy volt történetileg. Amennyiben ez így van, annak jelentős következményei lesznek az etnikai csoportok viselkedésére vonatkozó vitákban. Az etnikai csoporthatárok lehetnek ugyan társadalmilag konstruáltak és rekonstruáltak – mint ahogy elkerülhetetlenül azok is –, de ez a folyamat viszonylag hosszú idő alatt megy végbe, és racionális cselekvők egyéni döntései kevésbé befolyásolják, ha egyáltalán: esetükben sokkal inkább az információk *feldolgozásáról*, nem pedig tudatos döntésekről van szó.⁴⁴

Az evolúciós primordializmusnak ez a változata összhangban van az egyének hajlamával arra, hogy a külső csoportok magas fokú homogenitását feltételezzék, hogy csoportjellemről vagy csoporttermészetről beszéljenek – meglehetősen hasonlatosan ahhoz, ahogy az emberi természetről beszélnek –, valamint hogy valóban fajanalógiákban beszéljenek.⁴⁵ Összhangban van továbbá azokkal a kísérleti bizonyítékokkal, melyek szerint az ízlésbeli, magatartásbeli és értékbeli személyközi hasonlóságok empátiát szülnek; a genetikus (vagy genetikusnak vélt) eredetek a hasonlóságok és a hasonlóságra utaló jelzések gazdag forrásai.⁴⁶

Ennél is tovább mehetünk. Noha Gil-White az etnikai csoportok és fajok közötti analógiát ontológiai tévedésnek nevezi, bizonyos szempontból lehet, hogy nem is az. Noha az etnikai jegyekre kulturális hagyományozás során teszünk szert, ugyanez igaz bizonyos faji jegyekre.⁴⁷ Mi több, az állatok között gyakori az alfaji elkülönülés, amely sokszor lényegtelen különbségeken alapul, mégis jelentős befolyással jár a társas érintkezésre és a heves területi versengésre.⁴⁸

Az evolúciós primordializmus elmélete természetesen még számottevő további kifejtésre és ellenőrzésre szorul. Noha a csoporthoz tartozás például gyakran a normák feltételezett hasonlóságán alapul, a csoportközi konfliktus egyáltalán nem a normatív távolság függvénye. (Ökológiai szempontból okkal számíthatnánk jelentősebb konfliktusokra a normáik terén egymáshoz közelebb, mint távolabb álló csoportok között.) Meg kell továbbá pontosan határozni, mi is lenne a csoporthatárokat átszelő interakció ára.

A személyközi együttműködés evolúciós hasznait hangsúlyozók azt állítják, hogy történetileg a viszonylag kis csoportméret volt az optimális.⁴⁹ Mivel a csoport méreteinek növekedésével gyorsan disztributív költségek lépnének fel, ezeknek a költségeknek az elkerülése jó ok az éles határok felállítására.

Itt azonban jelentőssé válik egy másik kutatási irány is. Nem szükséges különösebb képzelőerő annak belátásához, milyen veszélyekkel járt az idegenekkel való találkozás a történelem előtti idők anarchikus feltételei között, és milyen fontos emiatt az egyén számára, hogy képes legyen az idegenek közösségeit osztályozni. Ha a károsodás valószínűsége az idegenek csoportjaival való találkozásokkor nő, előnyös lehet elkerülni ezeket a találkozásokat. Ezért Mark Schaller⁵⁰ feltételezi, hogy a csoportok kategoriális reprezentációja a veszélyes érintkezések elkerülésének megkönnyítésére alakult ki. A külső csoportok negatív megítélése erősíti a tőlük való ódzkodást. Ez a viselkedés előnyös lehetett a túlélés szempontjából, ám önmagában nem lett volna elegendő, mivel nem minden csoportközi érintkezés vezetett kárszenvedéshez. Ezért hasznos lehetett az a képesség, hogy a külső csoport tagjainak megkülönböztető jegyeit várható viselkedésükkel kapcsolják össze. Ezekből a kezdetekből, mondja Schaller, kialakulhatott egy sor olyan jegy, amely lehetővé tette az emberek számára, hogy csoportok kategoriális reprezentációit, valamint a csoport tagjainak egyénítő reprezentációit hozák létre. Ez az elmélet jelentős mértékben érinti a csoportidentitás, a homogenitás, a sztereotípiák és a megkülönböztető viselkedés kérdéseit.⁵¹

Mint az evolúciós hipotézisek esetében általában, fennáll az a veszély, hogy egy „csak úgy” történetet hozunk létre, egy teleologikus történetet arról, hogy minek kellett volna történnie. Ám bármilyen összefüggések kerüljenek végül napvilágra, nemigen lehetséges, hogy a csoportlojalítások kialakulása ne lenne összefüggésben az együttműködési szükségletekkel, vagy hogy az etnocentrizmusnak ne lenne semmi köze a veszély felmérésének evolúciós hasznához.

Ezekre a szükségletekre természetesen éppen a *primordiális* a helyes kifejezés, és mind a primordialistáknak, mind azoknak, akik a csoportos érzések mélyen nyugvó és irracionális voltának hangsúlyozása miatt vetik őket meg, felül kell vizsgálniuk álláspontjukat. A evolúcióelméletben ez a racionalitás jele lehet, noha talán a tegnap racionalitásáé.

Politikai kalandorok és primordializmus

A primordialisták szokványos kritikájának van még egy eleme, amelyet tárgyalnunk kell. Ez a „politikai kalandorok” szerepe, akik állítólág minde-

nütt jelenlevőkként dolgoznak az etnikai érzelmek felkorbácsolásán. Állítólag az ő tetteik jelentenék a kegyelemdőfést a primordialista tévelygők számára.⁵² Tagadhatatlan, hogy a politikusok és az etnikai konfliktusok között fennáll némi oksági viszony (mint ahogy – szükségszerűen – a politikusok és a konfliktusok enyhülése között is), ám a korábban passzív követőket toborzó politikai kalandorokról szóló történetek számos vitatható előfeltevésen alapulnak. Itt csak egyetlen, a jelen tanulmány szempontjából releváns kifogást szeretnék tárgyalni.

A kifogás egyszerűen megfogalmazható. Létezik egy hallgatólagos előfeltevés, miszerint a politikai kalandorok cinikus manipulátorok, akiknek a cselekedeteit a pusztá önérdék vezérli. De mi történik, ha a politikai kalandorok maguk is primordialisták? Emlékszem, amikor először végeztem Malájföldön hosszabb ideig terepmunkát, mennyire meglepett, hogy magasan képzett, kifinomult politikusok is őszinte percekben etnikai ellenségeskedés jeleit adták, gyakran a külső csoportok tagjainak olyan képére alapozva, amely a viselkedésbeli tulajdonságokat többé-kevésbé állandónak tételezte. Az önérdék követése és a primordiális kognitív struktúra alkalmazása között nincs szükségszerű ellentét. Egy különlegesen tehetséges, feltörekvő maláj politikus közreadott egy csoporttulajdonságokról szóló könyvet, amely erőteljes genetikai spekulációkat is tartalmazott.⁵³

Ha az etnicitást általában primordiálisan élik meg az emberek, akkor legalábbis fontos empirikus kérdés, hogy mutatnak-e a politikai kalandorok jelentős eltéréseket az általános kognitív struktúrákhoz képest. Egyesek talán igen: az oktatás hatásai az etnikai és faji vonásokat érintő nézetekre az 1945 utáni nyugati világban tagadhatatlan. Ám az az általános állítás, hogy a politikai kalandorokat csak az önös érdek vezérli, nem több pusztá állításnál. Walker Connor kimutatta,⁵⁴ hogy a Kreml legfelsőbb vezetői még a Szovjetunió idején sem voltak immúnisak az etnikai vagy nacionalista érzésekkel szemben. Nem lehetséges tehát, hogy – bármilyen indokok is vezéreljék őket – az etnikai konfliktusokat gerjesztő politikai kalandorok is, minként Connor, Bismarckot idézve fogalmaz, „a vérükkel gondolkodnak”? Amennyiben ez helyesnek bizonyul, azoknak, akik teljesen le akarják írni a primordialisták teljesítményét, más adu után kell nézniük.

Fordította: Vincze Hanna Orsolya

Jegyzetek

- ¹ Lásd Connor, Walker: *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984, xiv; uő: Ethnonationalism. In Weiner, Myron – Huntington, Samuel P. (eds): *Understanding Political Development*. Boston: Little, Brown, 1987, 196–220, 197.; uő: *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994, 89.
- ² Connor: *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Id. kiad. 106.
- ³ Rövid etimológiai áttekintéshez lásd Glazer, Nathan – Moynihan, Daniel P. (eds): *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975.
- ⁴ Például Kohn, Hans: *The Idea of Nationalism*. 2nd ed. New York: Collier-Macmillan, 1967.; Hayes, Carleton: *The Historical Evolution of Modern Nationalism*. New York: Macmillan Co. 1950.
- ⁵ Lásd Smith, Anthony D.: *National Identity*. Reno: University of Nevada Press, 1991, 81–82.
- ⁶ Lásd Vansina, Jan: *Introduction à l’ethnographie du Congo*. Brussels: Centre de Recherche et d’Information Sociopolitiques, 1966.; Young, Crawford: *Politics in the Congo*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1965.; összefoglalás és további példák in Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, CA: University of California Press, 1985, 64–70.; Kasfir, Nelson: Explaining Ethnic Political Participation. *World Politics*, 31 (3/1979), 365–388, különösen a 372–374, 378–385.; Anderson, Charles W. – von der Mehden, Fred – Young, Crawford: *Issues of Political Development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1974, 28–38.
- ⁷ Brubaker, Rogers: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.
- ⁸ Egyes primordialistákkal ellentétben azonban Edward Shils (Nation, Nationality, Nationalism and Civil Society. *Nations and Nationalism*, 1, 1/1995, 93–118, 97.) szerint a területi kötődések „nem kevésbé primordialisak”, mint a születésbeliek.
- ⁹ Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell, 1986, 12.
- ¹⁰ Hardin, Russell: *One for All: The Logic of Group Conflict*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995, 149.
- ¹¹ Connor: *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Id. kiad. 73–74.
- ¹² Shils, Edward: Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties. *British Journal of Sociology*, 8 (1/1957), 130–145, 142.

- 13 Geertz, Clifford: *The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States*. In Geertz, C. (ed.): *Old Societies and New States*. New York: Free Press, 1963, 109.
- 14 Isaacs, Harold R.: *Idols of the Tribe*. New York: Harper & Row, 1975, 42.
- 15 Connor, Walker: *Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond*. *Ethnic and Racial Studies*, 16 (3/1993): 373–389, különösen a 377, 382, 387.; Shils: *Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties*. Id. kiad. 133, 138.; Shils: *Nation, Nationality, Nationalism and Civil Society*. Id. kiad. 97, 100.
- 16 De vö. Isaacs: i. m. 42, 215.
- 17 Például Pieterse, Jan Nederveen: *Deconstructing/Reconstructing Ethnicity. Nations and Nationalism*, 3 (3/1997), 365–395, különösen a 367–368.
- 18 Geertz: i. m. 109.
- 19 Isaacs: i. m. 115, 205–206, 217.
- 20 Például Shils: *Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties*. Id. kiad. 138; Connor: *Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond*. Id. kiad. 385.
- 21 Connor: *Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond*. Id. kiad. 382.; Shils: *Nation, Nationality, Nationalism and Civil Society*. Id. kiad. 109.
- 22 Connor: *Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond*. Id. kiad. 377, 382, 387.
- 23 Shils: *Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties*. Id. kiad. 133, 138.
- 24 Uo. 97.
- 25 Shils: *Nation, Nationality, Nationalism and Civil Society*. Id. kiad. 100.
- 26 Isaacs: i. m. 217.
- 27 Shils: *Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties*. Id. kiad.
- 28 Tönnies, Ferdinand: *Fundamental Concepts of Sociology*. Trans. C. P. Loomis. New York: American Book Co. 1940[1887].
- 29 Lásd Connor: *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Id. kiad. 205–206.
- 30 Horowitz, Donald: *Structure and Strategy in Ethnic Conflict: A Few Steps Toward Synthesis*. In Pleskovic, B. – Stiglitz, J. (eds): *Annual World Bank Conference on Development Economics, 1998*. Washington, DC: World Bank, 1998, 345–370.
- 31 Brewer, Marilyn B. – Miller, Norman, *Intergroup Relations*. Milton Keynes: Open University Press, 1996.
- 32 Congleton, Roger D.: *Ethnic Clubs, Ethnic Conflict, and the Rise of Ethnic Nationalism*. In Breton, A. et al. (eds): *Nationalism and Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, 71–97.; Wintrobe, Ronald: *Some Economics of Ethnic Capital Formation and Conflict*. In *Nationalism and Rationality*. Id. kiad. 1995, 43–70.

- 33 Az angol *thick nature* sűrű természetként való fordítását a Geertz-i sűrű leírásra való utalás fenntartása indokolja. – *A szerk.*
- 34 Lásd Brewer, Marilyn B.: Ingroup Identification and Intergroup Conflict: When Does Ingroup Love Become Outgroup Hate? In Ashmore, R. – Jussim, L. – Wilder, D. (eds): *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction*. New York: Oxford University Press, 2001, 17–41.
- 35 Lásd pl. Lijphart, Arend: *Democracy in Plural Societies*. New Haven, CT: Yale University Press, 1977. Románul lásd: Lijphart, Arend: *Democrația în societățile plurale*. Polirom, Iași, 2002.; Horowitz, Donald: *A Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society*. Berkeley, CA: University of California Press, 1991.
- 36 Alba, Richard: *Ethnic Identity: The Transformation of White America*. New Haven: Yale University Press, 1990.
- 37 Connor: *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Id. kiad. 145.
- 38 van den Berghe, Pierre: *The Ethnic Phenomenon*. New York: Elsevier, 1981.
- 39 Gil-White, Francisco J.: How Thick Is Blood? The Plot Thickens...: If Ethnic Actors Are Primordialists, What Remains of the Circumstantialist/Primordialist Controversy? *Ethnic and Racial Studies*, 22 (5/1999), 789–820.
- 40 Gil-White: i. m.; uő: Are Ethnic Groups Biological Species to the Human Brain? Essentialism in Our Cognition of Some Social Categories. *Current Anthropology*, 42 (4/2001), 515–554.
- 41 Leach, Edmund: The Integration of Minorities. *Second Annual Minority Rights Group Lecture*. London: mimeographed, 1973.; Erikson, Erik H.: *Dimensions of a New Identity*. New York: W. W. Norton, 1974, 28.
- 42 Gil-White: Are Ethnic Groups Biological Species to the Human Brain? Essentialism in Our Cognition of Some Social Categories. Id. kiad. 518. (A kiemelés elmaradt – a szerző.)
- 43 Uo.
- 44 Vö. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*. Id. kiad. 67–70.; uő: *The Deadly Ethnic Riot*. Berkeley, CA: University of California Press, 2001, 50.
- 45 Lásd Horowitz: *The Deadly Ethnic Riot*. Id. kiad. 543–544, illetve 461–462.
- 46 Uo. 48–49.
- 47 A fajközi tanulásra vonatkozó izgalmas kísérletet ír le John Tyler Bonner (*The Evolution of Culture in Animals*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980.), valamint Frans B. M. de Waal és Denise L. Johanowicz (Modification of Reconciliation Behavior Through Social Experience: An Experiment with Two Macaque Species. *Child Development*, 64, 3/1993, 897–908.)
- 48 Hivatkozásokhoz lásd Horowitz: *The Deadly Ethnic Riot*. Id. kiad. 462–463.

- ⁴⁹ Brewer, Marilynn: Social Identity, Group Loyalty, and Intergroup Conflict. In Hermann, Charles et al. (eds): *Violent Conflict in the 21st Century: Causes, Instruments and Mitigation*. Chicago: American Academy of Arts and Sciences, 1999.
- ⁵⁰ Schaller, Mark: Intergroup Vigilance Theory. Unpublished manuscript. University of British Columbia, Department of Psychology, 1999.
- ⁵¹ Lásd még Schaller, Mark – Mueller, Annette: The Dangers in the Dark: Effects of Ambient Darkness and Beliefs in a Dangerous World on Stereotypes and Prejudice. University of British Columbia Department of Psychology, 2000.
- ⁵² Lásd pl. Crawford, Beverly – Lipschutz, Ronnie D. (eds): *The Myth of 'Ethnic Conflict': Politics, Economics and 'Cultural' Violence*. Berkeley, CA: University of California Press, 1998.
- ⁵³ Mahathir bin Mohamad: *The Malay Dilemma*. Singapore: Donald Moore, 1970.
- ⁵⁴ Connor: *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*. Id. kiad. 540–543.